

8. Феокрит. Моск. Бюон. Идиллии и эпиграммы. / Перевод и комментарий М. Е. Грабарь-Пассек. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 326 с.
9. Цыськ А. З. Человек и действительность в идиллиях Феокрита (к характеристике личностного начала в образах героев и автора): автореф. дис. наук. ступ. канд. филол. наук, спец. 10. 02. 14 / Андрей Зиновьевич Цыськ – МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва, 1987. – 24 с.
10. Crane Gregory The Laughter of Aphrodite in Theocritus, Idyll 1 // Harvard Studies in Classical Philology. – Volume 91. – 1987. – pp. 161–184.
11. Gow, Andrew S. F. Theocritus. Vol. 1: Introduction, Text and Translation. Vol. 2: Commentary, Appendix, Indexes and Plates. – Cambridge: Cambridge University Press, 1950. – lxxxiv, 257 + 638 pp.
12. Lexicon Theocriteum / Composuit Ioannes Rumpel. – Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, MDCCCLXXIX. – 320 p.
13. The Greek Bucolic Poets with an English translation by J. M. Edmonds. – London: William Heinemann, New York: G. P. Putnam's sons. – 1919. – 527 p.

References

1. Masliuk, V. P (1994) Antychna literatura: Khrestomatiia. Chastyna 1. Davnia hretska poeziia v ukrainskykh perekkladakh i perespivakh [Ancient Literature: Readings. Part 1. Ancient Greek Poetry in Ukrainian Translations]. Kyiv : ISDO. [in Ukrainian]
2. Arkhipova, O. V. (2012) Zasoby movnoho vyrazhennia kontseptu «cholovik» (za romanom V. Shkliara «Zalyshenets») [Means of linguistic expression of the concept "man" (according to V. Shklar's novel «Zalyshenets»)] Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu. [Pholological science]. No. 7 (2), pp. 109–119.
3. Bieliakhova, L. I. (2002) Obraznyi prostir amerykanskoï poezii: linhvokohnityvnyi aspekt [Representation of American Poetry: Linguistic-Cognitive Aspect]. [PhD Thesis], Kyiv : KNLU. [in Ukrainian]
4. Krupa, M. (2005) Linhvistychnyi analiz khudozhnogo tekstu [Linguistic analysis of artistic text]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. [in Ukrainian]
5. Nizhehorodtseva-Kyrychenko, L. O. (2002) Kontseptualnyi analiz – vytok rozvytku semantichnogo analizu [Conceptual analysis – the turn of development of semantic analysis]. Naukovyi visnyk VDU. Lutsk: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Volynskoho derzhavnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky “Vezha”, no.4 pp.189–194.
6. Popova, T. V. (1981) Bukolika v sisteme drevnegrecheskoy poezii [Bukolica in the system of ancient Greek poetry]. Moscow : Nauka, pp. 96–177.
7. Sakoni, P. M. (1995) Strukturni ta semantichni osoblyvosti “Idyllii” Teokrita (na materialii “Idyllii” XI, XIII, XVIII, XXII, XXV, XXVI) [Structural and semantic peculiarities of Theocritus “Idylls” (on the material of XI, XIII, XVIII, XXII, XXV, XXVI “Idylls)]. [PhD Thesis], Kyiv. [in Ukrainian]
8. Feokrit. Mosh. Bion (1958) Idilii i epigrammy. Perevod i kommentariy M. E. Grabar-Passek [Theocritus. Mosh. Bion. Idyll and epigram. Translation and commentary by M.E. Grabar-Passek]. Moscow : Izd-vo Akademii nauk SSSR. [in Russian]
9. Tsyisik, A. Z. (1987) Chelovek i deystvitel'nost' v idillyah Feokrita (k harakteristike lichnostnogo nachala v obrazah heroev i avtora) [Man and reality in the idylls of Theocritus (to the characterization of the personal beginning in the images of heroes and the author)]. [PhD Thesis], Moscow : MGU im. Lomonosova [in Russian]
11. Gow, Andrew S.F. (1950) Theocritus. Vol. 1: Introduction, Text and Translation. Vol. 2: Commentary, Appendix, Indexes and Plates. Cambridge : Cambridge University Press, lxxxiv, 257.
12. Lexicon Theocriteum. Composuit Ioannes Rumpel. Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, MDCCCLXXIX.
13. The Greek Bucolic Poets with an English translation by J. M. Edmonds (1919) London : William Heinemann, New York: G. P. Putnam's sons.

УДК 811.124'82-98

Н. В. Корольова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Візуальний і вербальний компоненти латинськомовної хронограми

Корольова Н. В. Візуальний і вербальний компоненти латинськомовної хронограми. Сфера використання хронограм і, відповідно, їхня типологія надзвичайно різноманітні. Хронограми можна знайти у біографічних творах та історичних джерелах, ними прикрашені титульні сторінки книг різного змісту, вони ховаються на пам'ятних медалях і предметах побуту, проступають крізь камінь будівель і скульптурних композицій. Хронограми можуть виглядати як одне слово, лаконічний вираз, або ж утворювати декілька десятків і тисяч рядків поетичного твору. Найбільшою популярністю вони користувалися в XVII-XVIII ст., коли навіть життя пересічних громадян, не кажучи вже про видатних особистостей, ставало приводом для створення хронограми. Народження і смерть, одруження, військова перемога, урочистий візит – будь-яка подія, серйозна чи пересічна, знаходила відображення у хронограмах.

Ключові слова: хронограма, латинська мова, мовна гра.

Корольова Н. В. Визуальный и вербальный компоненты латиноязычных хронограмм. Сфера использования хронограмм и, соответственно, их типология необычайно разнообразны. Хронограммы

можно найти в биографических произведениях и исторических сочинениях, они украшают титульные страницы книг различного содержания, прячутся на памятных медалях и предметах быта, проступают сквозь камень зданий и скульптурных композиций. Хронограммы могут выглядеть как одно слово, лаконичное выражение или же образовывать несколько десятков и тысяч строк поэтического произведения. Наибольшей популярностью они пользовались в XVII-XVIII вв., когда жизнь рядовых граждан, не говоря уже о выдающихся личностях, становилась поводом для создания хронограммы. Рождение и смерть, брак, военная победа, торжественный визит – любое событие, серьезное или заурядное, находило отражение в хронограммах.

Ключевые слова: хронограмма, латинский язык, языковая игра.

Korolyova N. V. Visual and verbal components of Latin chronograms. Language games exist in almost every language and they provide a wide range of techniques. Among them there are chronograms – words or phrases, in which letters of a different font or/and a color, simultaneously denoting also Roman numerals, form a specific date while composing. Chronograms have several levels of perception and they are characterized by the synthesis of verbal and visual components, that allows to emphasize the date of a particular event and concentrate the attention of a reader on the information focused in the message. The scope of the use of chronograms and, accordingly, their typology are extremely diverse. Chronograms can be found in biographical and historical works, they decorate the title pages of books of various contents, hide on commemorative medals and objects of everyday life, appear through the stone of buildings and sculptural compositions. Chronograms can look like one word, laconic expression or even form several tens and thousands of lines of a poetic work. They enjoyed the greatest popularity in the XVII-XVIII centuries, when the lives of ordinary citizens, not to mention outstanding personalities, became the reason for creating a chronogram. Birth and death, marriage, military victory, solemn visit – any event, serious or mediocre, was reflected in the chronograms. Due to the contents Latin chronograms can be divided into several types as follows: chronograms-events and dates, chronograms-congratulations (on the occasion of birth, death, marriage, ascension to the throne, receiving a priest's rank, the publication of a scientific research or invention etc.); biographical chronograms; zodiac or calendar chronograms; sacred chronograms, chronograms-legends on medals. The most common are chronograms-dates and chronograms-epitaphs.

Keywords: chronogram, Latin language, language game.

Мовні ігри є чи не в кожній мові, адже звичайні на перший погляд слова приховують невичерпні можливості для творчості та експериментів. Зацікавленість до вивчення цього явища спостерігається ще з часів античності і бере початок у естетичній концепції гри, запропонованій Платоном, де головними компонентами є задоволення і творче начало, що об'єднують усі маніпуляції з мовою, незалежно від механізму їхнього існування. Вивчення лінгвістичних явищ, які стосуються мовної гри, започатковане в працях Й. - Ф. Шиллера та І. Канта, що одними з перших почали використовувати образ гри для осмислення естетичної діяльності людини. Їхніми послідовниками стали Й. Гейзінга, Г.-Г. Гадамер, К. Гросс, М. Бахтін, Р. Барт та інші. Проте власне термін *Sprachspiel* уперше було вжито Людвігом Вітгенштейном у 1953 році, а до широкого наукового обігу він потрапив після публікації колективної праці О. Земської, М. Китайгородської, Н. Розанової під назвою «Языковая игра» (1983), у якій вони пропонують таке його визначення: «явища, коли мовець «грає» з формою мови, коли вільне ставлення до форми мови набуває естетичного завдання, нехай навіть дуже скромного» [2:172]. На сьогодні накопичено чималий досвід у вивченні феномена мовної гри, що став об'єктом дослідження для багатьох лінгвістів (див. докладніше праці О. Аксьонової, Н. Арутюнової, Е. Береговської, Т. Бонч-Осмоловської, А. Вежбицької, В. Виноградова, Т. Гридіню, О. Земської, С. Ільєсової, М. Китайгородської, В. Костомарова, О. Кубрякової, К. Курганової, Ю. Левіна, Б. Нормана, С. Нухова, Г. Рахімулової, В. Саннікова, В. Шаховського тощо).

Мовна гра передбачає широкий спектр прийомів. Будуючи текст зі стандартних графічних знаків, автори нерідко застосовують додаткові засоби для візуального виділення його окремих складових. З-поміж цих засобів виокремлюють хронограму – слово або вислів, у яких виділені іншим шрифтом або/і кольором букви, що позначають одночасно і римські цифри, утворюють при складанні певну дату. Зміст всієї фрази при цьому натякає на зашифровану подію.

Хронограма привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Згадки про хронограми на матеріалі різних мов зустрічаються у численних роботах (Н. Абдульваап, Р. Альмеєв, Б. Амінов, Є. Бабаєва, О. Борзенко, М. Довгалевський, В. Жибуль, Казі Ахмад Кумі, В. Маслюк, А. Мойсієнко, Б. Норик, Г. Сивокінь, М. Сорока, О. Ткаченко, М. Трофимук, Ю. Хричов, О. Циганок, Л. Шевченко-Савчинська, М. Шульговський, В. Яременко, А. Canel, I. D'Israeli, J. Hilton, G. Peignot, J. Zoller та ін.). Водночас поза увагою опинилося комплексне вивчення хронограм на матеріалі класичних мов. Надзвичайний інтерес до хронограми як одного з прийомів мовної гри з метою генерування додаткового змісту, недостатня розробленість цієї проблеми науковцями й цілковита відсутність розвідок, матеріалом для яких слугували б латинськомовні хронограматичні структури, зумовили **актуальність** нашої публікації. Наукова **новизна** запропонованої розвідки полягає в паралельному висвітленні питань, присвячених функціонуванню хронограми як окремого різновиду мовної гри, що слугує переважно доповненню основного змісту, та аналізу малодоступних і невідомих широкому загалу

латинськомовних хронограм.

Об'єктом вивчення є латинськомовні хронограми, **предметом** – екстралінгвістична інформація, що міститься в латинськомовних хронограмах. Основна **мета** полягає в з'ясуванні специфіки візуальної та смислової складових латинськомовних хронограм як одного з прийомів мовної гри. Для досягнення поставленої мети вирішуються такі **завдання**: охарактеризувати хронограму як один із різновидів мовної гри, зокрема виявити її типи та специфічні особливості функціонування; проаналізувати малодоступні та невідомі широкому загалу латинськомовні хронограми; з'ясувати роль вербальних та конструктивних компонентів латинськомовної хронограми.

Хронограми з'являються в Європі з XIV ст. під впливом євреїв і арабів й набувають особливого поширення у слов'янських країнах та центральній і північній Європі, а найдавніша відома на сьогодні латинськомовна хронограма датується 1210 роком [10]. У XVII-XVIII ст. хронограми стають однією з найбільш вишуканих форм мовної гри, вони прикрашають біографічні та історичні твори, зустрічаються у наукових трактатах, на різних предметах (кам'яних плитах, рукописах, медалях, прикрасах тощо). Цитати зі Священного писання або класичних авторів доби Античності також ставали матеріалом для створення хронограм. Укладалися навіть цілі хронограматичні твори, присвячені певним історичним персонам. У 1689 р. виходить книга *Austriae gloria: chronographicis gratulationibus, & votis expressa...*, у якій автор Johannes Dilatus на 126 сторінках прославляє короля Леопольда I Габсбурга в різні роки правління [6]. Або невелика за обсягом книга *Pax vobis, or wit's changes turned in a Latine hexameter of peace*, присвячена королю Англії Карлу I, де в рядках, написаних гекзаметром, зашифровано 1623 р. [16]. Також значний інтерес становить видання *Metro-chrono-achroisticè gratulatoria epinicia* [12], в якому поєднуються різні види мовної гри, зокрема й хронограма.

Наприкінці XIX ст. англійський учений Джеймс Хілтон здійснив мандрівку Європою й уклав збірку з 5 000 хронограм, а згодом доповнив її в наступних перевиданнях, зауваживши при цьому, що насправді кількість хронограм є значно більшою. Частина з них, як зазначає сам автор, була знайдена в унікальних виданнях, збережених у бібліотечних фондах різних країн, частина – результат власних розвідок. Проте, на жаль, час призвів до втрати багатьох із них.

Визначення поняття *хронограма* (від гр. | *crono*~ – час та *ta gr=mma, ato*~ – буква) вперше зустрічається у віршах, адресованих королю Польщі Стефану в 1574 році [9:4]. Серед інших термінів знаходимо також хронограф, хроностих,

етеостих та ін., що мають синонімічні значення і вживаються авторами на власний розсуд.

Латинські букви, якими позначаються цифри, такі: M (1000), D (500), C (100), L (50), X (10), V (5), I (1). Букви U/V у хронограмах є взаємозамінними. Для позначення числа, яке зазвичай виражається однією буквою, можна використовувати комбінацію менших літер. Так, замість M можна вживати дві D, замість L – п'ять X, замість X – дві V тощо. Щоб прочитати дату, необхідно скласти числові значення виділених букв. При цьому існує два способи розміщення літер.

1. Дата формується з виділених букв у порядку читання. Проте цей спосіб використовується значно рідше через обмежувальні рамки побудови фрази. У хронограмі *Mors aD CaeLos* під зображенням уклінного скелета ангела, що тримає в руках фамільний герб Кіджі, латинські букви MDCL дають нам число 1650 – рік завершення Джованні Лоренцо Берніні мозаїки з капели Кіджі у Церкві Санта-Марія-дель-Пополо на П'яцца дель Пополо в Римі. Існує думка, що спочатку напис мав такий вигляд: *Mors aD CaeLos Iter* (Смерть – це шлях до небес), із зашифрованим 1651 роком, коли кардинал Фабіо Кіджі, майбутній Папа римський Александр VII, на замовлення якого і було збудовано фамільний склеп, повернувся до Риму після довгої відсутності. На наш погляд, цей варіант хронограми видається більш логічним при перекладі і допомагає уникнути непорозуміння із трактуванням зображення, що отримало в народі назву «крилата смерть або смерть з небес».

2 Дата формується з виділених букв у довільному порядку шляхом підсумовування їхніх значень. Саме цей спосіб знайшов втілення в різних варіантах хронограм і набув широкого функціонального застосування. Наприклад, зашифрована дата Сицилійської Вечірні, – повстання жителів Сицилії 30 березня 1282 року проти Герцога Карла Анжуйського: *franCorVM tVrbIs sICVLVs fert fVnera Vesper* (Сицилійський вечір несе загибель юрбі французів). Складання букв *MCCLVVVVVII* дозволяє отримати цифру 1282 [10:222].

Хронограмою може бути як одне слово, коротка фраза або девіз, так і повноцінний текст. Хронограми, де кожна буква водночас є цифрою, називаються «чистими» – *chronogramma pura*. Наприклад, хронограми, у яких зашифровано 1623 р.: *VVIDVM VICI* (Я переміг море) [9:5] та 1675: *LVX DVCVM* (світло вождів) [10:205]. У латинській мові існує декілька десятків слів, які є чистими хронограмами. Звичайно, автори охоче використовували їх у своїх творах, проте часто зміст таких речень залишається не до кінця зрозумілим: *LVX MICVI, DVXI* та *MI DVX! CVI LVX?* (1688 р.) [6:73]. Або *VIX LVX MICVI, VLLI CIVILI LVCI ILLVXI* та *CVI VLLI LVXI*,

ILLVVIVM ILLVXI, CVI VICI (1725) [9:5].

Натомість у хронограмах із довільною кількістю складових елементів основний зміст речення тісно пов'язаний із датою події. У Національному музеї Праги можна побачити порцелянову чашку з видами Карлових Вар і написами зовні та всередині на честь дружини Карла VI, імператора Священної Римської імперії, Єлизавети, з зашифрованою датою 1721: hoCCe poCVLo therMas CaroLInas feLICIter bIbIt eLIsabet aVgVsta та VoVet toto eX CorDe terra boheMa eLIsabethae proLes [10:181].

Наступний приклад, що містить дату 1737, розповідає нам про Митрополита Київського, відомого мецената Рафаїла Заборовського: ConDIIt eXIMIUs Raphael LUSUs KPOVIAe (Започаткував у Києві вистави видатний Рафаїл);

eDUXIt MUSas Raphael, qUIbUs alta CaterVa (Рафаїл вивів Муз, яких велика кількість);

eVeXIt MUSas aUDaX Raphael LoCa PetrI (Відважний Рафаїл підніс Муз до висоти Петра) [1:284].

Колона Святої Трійці або чумний стовп на Горній площі в Оломоуці (Чехія) з кожного боку має хронограму із зашифрованим роком закінчення будівництва (1754). Хронограма з південної сторони виглядає так:

gLorIa Deo patrI
Deo fILIo

Deo paraCLeto (Слава Богу отцю, Сину, і Святому духу).

Хронограма на смерть князя Миколая Радзивілла у 1565 р.:

oCCIDI s Croe raDIVILE gLorIa terra
heros IngenIo non CIto taLIs erIt [10:184].

Наступна хронограма з м. Львів із зашифрованою у першому рядку датою коронації чудотворного образу Богородиці коронами, надісланими з Риму (1776):

magna DeI genItrIX LaCII eXornata CoronIs!
Dat Diadema tuo Capiti, Caput Urbis et orbis
Substernit plantis Urbs pia Corda Tuis
Urbs devota Tibi, prostratum cerne leonem
Et votis clemens, annue quaeso suis
Te Matrem nobis monstra, nos protege, salua
Nos fove dementer
Virgo Deigne Parens [7:71-72].

А ось епітафія XVII ст. з Ексетерського собору (Кафедральний собор Апостола Петра) у Великій Британії, присвячена серу Джону Додріджу, який був головою королівського суду протягом сімнадцяти років і помер 1628 р. у віці 73 років:

nVnC obIt DoDerIgvS jVDeX (1628).

Quoto aetatis? Quoto salutis decessit?

En! Ipse Letho eXtIngVItVr (73).

DoDerIgvS IVDeX CarVs (1628) [10:2].

Дві хронограми на смерть короля Франції Генріха IV, убитого 14 травня 1610 року релігійним

фанатиком Франсуа Равальяком: gaLLICI Corona regnI CoronanDo heV CeCIDIIt та oCCIDIIt a sICA Mars gaLLVs, LILla paLLent [10:203].

Хронограми, присвячені одруженню, яке відбулось 27 травня 1594 р.:

MaIVs Vt affVLget terrae ter LVce noVena
en Casta est hVLtser IVncta pVeLLa tIbI [10: 16].

Титульна сторінка поетичного привітання з нагоди нагородження Празьким університетом його почесних членів містить зашифровану дату цієї події (1655 р.):

anno quo aLeXanDeR
septIMVs pontIfeX VnIVersaLLIs
pastor InaVgVratVr [9:57].

Зрідка можна зустріти хронограми-білінгви, як наприклад така, де в рядках латинською та англійською мовами зашифрований 1642 рік:

TV DeVs IaM propItIVs sIs regI regnoqVe hVIC
VnIVerso

O goD noVV sheVV faVoVr to the kIng anD thIs
VWhoLe LanD [18:161].

Існує також велика кількість *chronosticha* – хронограм, написаних у формі гекзаметра, або *chronodisticha* (двовірші у формі гекзаметра і пентаметра). Клод Годар написав на честь Людовика XIV, який народився 5 вересня 1638 року, наступний хронограматичний вірш:

eXoriens DeLphin agUILae CorDisqUe Leonis
CongressU gaLLos spe LaetitiaqUe
refeCit [13:81].

У останньому дистиху одного з творів Василя Довговича, латинськомовного автора Закарпаття, закодовано рік видання букваря українською мовою (1797):

Me qVoqVe qVaeso tVos Inter soCIato CLientes,
QVos nutrIt fIDeI paX pIetate tVae [3:320].

Уроженець Львова Михайло Боїм, місіонер-езуїт, автор численних наукових праць з флори, фауни і географії Китаю і Південно-Східної Азії, присвятив найвідомішу з них *Flora Sinensis* (1656) своєму покровителю Леопольду I Габсбургу, 86 разів зашифрувавши у рядках *Centurii chronostichorum* дату його коронації на короля Угорщини (1655):

MVsae CeLeres aDeste,
LeopoLDo LaVDes Date.

Слід відзначити, що автору довелося продемонструвати неабияку майстерність у складанні хронограм, використовуючи для цього як конструктивні можливості одного чи двох слів (DVLceM; aD CaeLVM; DeVs CLeMens), так і вдаючись до розлогіх структур у два рядки, адже потрібно було вдало поєднати зміст фрази з числовим наповненням:

TVrCICIs CastrIs DebeLLaIs, VnIVersIsqVe
ChrIstIanItatIs hostIbVs

fVgatIs, fVsIs, DeVICtIs [4: рядки 35-36 *Centurii chronostichorum*].

За змістом представлені латинськомовні хронограми можна типологізувати наступним чином: хронограми-події і дати, хронограми-поздоровлення (з нагоди народження, смерті, одруження, сходження на престол, отримання сану священнослужителя, виходу наукової публікації чи відкриття тощо); біографічні хронограми; зодіакальні або календарні хронограми; сакральні хронограми, хронограми-легенди на медалях.

Шлюбні хронограми-поздоровлення:

1. sIt thaLaMV s feLIX sponsI sponsaeqVe IVgaLIs, et CresCet soboLes sICVt oLIVa pIIs (1594 p.) [9:17].

2. ChrIstophoro ConIVnX sCheLnbergo VbI ContIgt anna LVX septeMbrIs It ter noVa bIsqVe qVater (1559 p.) [9:17].

3. LVX Ibat seXta et bIs Dena blfrontIs IanI eVa Intrat sponsI sponsa serena torVM trVX saVLVs IVstVs flt paVLVs: LVCe seqVente eVChartVs sponsVs MeLChIor, eVVA tVV s (1593) [9:40].

Хронограма на честь Генрі Габріеля ван Гамарена з **нагоди обрання** шістнадцятим **єпископом** Антверпена у 1759 р.:

VIVE DIU feLIX; hIC saeCULA pLUra gUBernes; aC fIDeI In CoeLIs sUSCIpe serta tUae [9:19].

Хронограма на честь отримання докторського ступеня декількома вченими Вюрцбургського університету (Німеччина) у травні 1700 р., надрукована у збірці з нагоди цієї події цікава також тим, що має грецький відповідник:

tHn Doxan kefalH PaIDeutwn DHn DIatHrHI Pan te aeI CloaHI twIDe DIDontI DII

DoCtoraLe CapVt VIrI Des hos ferVet honores CVnCtaqVe sIC Vreat LVstra VoLente IoVe! [5:24].

Хронограми-цитати з Біблії на честь братів Карла Фрідріха I і Генриха Венцеслава, князів Мюнстенберга та Ельса (Олесниці) у Сілезії із зашифрованим 1617 роком:

erIt DeVs VobIsCVM (Gen. xlviii. 21. Phil. iv. 9.)

Coronas annVM benIgnItate tVa (DeVs) (Psalm. lxxv. 12)

Vinea DabIt frVCtVM (Zach. viii. 12)

paX DeI sVper faCIeM terrae (Ecclesiasticus xxxviii. 8)

aDIVtorIVM CasVs (Ecclesiasticus (Sirach) xxxiv. 20)

DeVs e VICIno sVM (Jerem. xxiii. 23) [9:37].

Хронограми-епітафії. Хронограма на смерть Еммануїла Д. К. Френсіса, барона Ван Вельде де Мелрой, який помер у Брюсселі 2 січня 1817 р.:

sICne seCUnDa DIes IanI? heU CIto trIstIa Donat! heU! IaCes eManUeL VeLDIe, Chare pater! ...

...benefaCtorI sUo optIMo, Ista parentanDo, ConCInUIt I. b. I [9:45].

Хронограма на смерть М. Коперника (1543 р.): eX hoC eXCessIt trIstI CopernICVs aeVo IngenIo astrorVM et CogItatIone potens [10:365].

Хронограми-дати видання, розміщені на титульних сторінках книг. У деяких виданнях замість року виходу зазначається хронограматична фраза внизу сторінки, не завжди пов'язана зі змістом книги. На відміну від наших днів, заголовок був багатослівним і міг займати цілу сторінку, тому часто хронограма впліталася в основний текст, згадуючись одноразово або постійно повторюючись. Невелика книга, що засуджує азартні ігри в університеті, надрукована в Ерфурті (Німеччина) і датована лише наступною хронограмою (1620 р.): stVDIosI ab aLea et LVDIs IVre prohIbItIs abesse Debent [9:59]. Компендіум давньої та сучасної географії авторства Я. Пеячевича також дає нам приклад використання хронограми у назві твору без зазначення року видання (1714):

VeterIs et noVae geographIae CoMpenDIosa Congeries.

seu CoMpenDIosa eXpositIo geographICa eVropae, asIae, afrICae, aMeriCaqVe tPro Data [17:158].

Зодіакальна хронограма у формі гексаметра, в кожному рядку якої зашифрований 1724 рік:

hIC arIes prIMVs post hVnC est orDine taVrVs, poLLUX et Castor geMInI sInt DenIqVe fraters. grandIor In CanCro rVrsVs proMIttItVr aestVs. InseqVItVr VIrgo preClara sVbInDe LeoneM.

CVM LIBRA qVoq: soLIs Iter nepa possIDet VsqVe.

tVnC porro arCitenens DeXtra VIBrat Ipse sagIttam

DenIq; proVenIVnt; qVI? sVnt Caper, aMphora pIsCes [10:74].

За допомогою **хронограм**, розміщених у **календарях** і **альманахах**, передається різна інформація, від астрологічних прогнозів на рік і порад до молитов. Альманах, виданий 1685 р., є нічим іншим, як календарем, що супроводжується корисною інформацією для кожного дня місяця, а на зворотньому боці – хронограмою року видання. Переважно це сентенції, прислів'я й приказки, а також практичні поради, об'єднані спільною тематикою. Так, березень присвячений військовій справі, лютий – теологічним роздумам, а червень – морально-етичним:

1. pIaCVLa sVperIorVM saepIVs transeVnt In sVbDItos.

2. benefICa, VtI fLores gratIora sVnt, DVM VetVstIora non sVnt.

3. LIa prIVs bIs Verba aeqVET, DeIn LIngVa LoqVatVr.

4. jVDICa VVLgI Vana sVnt, et sapIens non MetVet ea [10:381].

Хронограми з календаря 1762 р.

характеризують пори року:

obstat hyeMs, nVnC LIgna foCo DeponIte Vestro
(зима)

ora, Labora bene! haeC VernI teMpora DICVnt
(весна)

IaM segetes graVIDas Lege, CoLLIge! porrIgit
aestas tIbI (літо)

DeDeCoratVr ager, sIC DefoLIatVr et arbor
(осінь).

А ось уже молитва за мир:

Da paCeM popVLo! sat regna bIbere
CrVorIs [9:81].

Хронограми-дати. Хронограма, у кожному рядку якої зашифровано 1677 р., виконана власноруч імператором Леопольдом I Габсбургом на стіні спальні бенедиктинського монастиря у Готтвеї, де він разом з трьою дружиною Елеонорою зупинився відпочити:

LeoroLDVs IMperator, et eLeonora eIVs VXor
peraCtIs passaVII nVptIIs LaetI VInnaM
reDeVntes

In gottVICensIas CeterIo DIVI beneDICTI
reLIgIonI saCro hoC sCrIpserVnt [8:18].

У одному з монастирів Гельдерна (Нідерланди) на одній половині дверей знаходився напис CLaVDe portaM frater (Зачини двері, брате), а на іншій – CLaVDaM pater (Я закрию, батьку) із зашифрованою датою 1655 [10:205].

Хронограми із собора Святого Павла у м. Льеж (Бельгія) нагадують про повені, викликані виходом із берегів ріки Маас:

aLto Mosa LoCo CresCens hVC appVLIIt VsqVe
(1571).

aLtIVs eXpanso fLVMIne DVXIt aqVas (1643).

Хронограми-легенди на медалях. LILICIDIVM (убивство лілії) – легенда на медалі, виготовленій на честь битви біля м. Мальплак 1709 р., у якій герцог Мальборо і принц Є. Савойський розгромили французьку армію [10:40].

Медаль на честь захоплення Полоцька Стефаном Баторієм у 1579 р. прикрашена легендою: LVSe, DoLent hostes Castra rapIt stephanVs [9:184].

На честь 100-річчя від заснування Гданської гімназії (1558 р.) у 1658 р. було зроблено пам'ятну медаль із наступною хронограмою: anno gyMnasIo geDanensI seCVLarI (1658) [14: 182]. Ще через 100 років, коли гімназія називалась *Athenaeum*

gedanense, було випущено ще одну медаль з пам'ятними написами з двох сторін:

Deo fortVnante athenaeI geDanensIs VotIVa
soLennIa

anno sVo bIs seCVLarI IDIbVs IVnIIs eXhIbIta
(1758)

grata VenIt geDano LVX IVnIa IVnIVs IDVs
gIgnIt athenaeo post DVo seCLa novas
(1758) [15:238].

Біографічні хронограми. У історичній хроніці, присвяченій царственным особам, можна ознайомитись із біографією короля Англії Карла I, складеною із хронограм, у кожній з яких зашифрована дата його народження (1660):

CaroLVs aD regnVM

angLIae reCIPlenDVM ab IpsIs

parLaMentIs CItatVr; et Ipse reDIIt

CoronaM LonDInI Ipse obtInVIt [11:73].

Крім того, можна зустріти комбіновані хронограми. *Хроно-акровіри* (акроконструкція) на честь Леопольда I Габсбурга, в якому зашифровано 1689 р. та імена Ісуса (початкові літери) і Марії (кінцеві літери):

ILLVXIt poebVs VIDEo post nVbILa per qVeM

EX CoeLIIs VenIVnt Vere aVgVstIssIMa DonA

SVnt pLaVsVs MVnDo, Io feLIX IVbILat aetheR

VIVatqVe eXCLaMant IosephVs ab aethere DIVI

SIC pIVs eX VotIs VIDEat reX teMpora

LongA [10:385].

Хроно-анаграма, у якій для комбінації слів і цифр використовуються ті ж самі букви (1689 р.):

eXVLTans hoDIe LVsV VI VenIs oLIMpo.

VoVebat aVgVstInVs

CasIMIrVs reDeLIVs [10:385].

Хронограми мають декілька рівнів сприйняття й характеризуються синтезом вербальних і візуальних компонентів, що дозволяє виділити дату певної події і сфокусувати увагу читача на інформації, зосередженій у повідомленні. Сфера використання хронограм і, відповідно, їхня типологія надзвичайно різноманітні. Народження і смерть, одруження, військова перемога, урочистий візит – будь-яка подія, серйозна чи пересічна, знаходила у них відображення. Найбільш поширеними є хронограми-дати та хронограми-епітафії. Хронограми можуть виглядати як одне слово, лаконічний вираз, або ж утворювати декілька десятків і тисяч рядків поетичного твору.

Література

1. Довгалецький М. Поетика (Сад поетичний) / Митрофан Довгалецький. – К. : Мистецтво, 1973. – 436 с.
2. Земская Е. А. Языковая игра / Е. А. Земская, М. А. Китайгородская, Н. Н. Розанова // Русская разговорная речь: Фонетика. Морфология. Лексика. Жест. – М.: Наука, 1983. – С. 172–214.
3. Трофимук М. Засоби художнього вираження у латиномовній спадщині Василя Довговича / Мирослав Трофимук // Українське літературознавство. – 2013. – Вип. 77. – С. 315–322.
4. Boym M. Flora Sinensis, fructus floresque humillime porrigens serenissimo et potentissimo Leopoldo Ignatio, Hungariae regi florentissimo, &c. Fructus saecul promittenti Augustissimos / Michael Boym. – Vienna, 1656.
5. Corollae majales doctis verticibus impositae: Quando D. Philippus Braun... in Universit. Herbipol. Professor Publicus&Ordin. ... D. Joannem Bernardum Mayer, Laudanum ... D. Joannem Georgium Fries, Herbip. ... D. Adamum

Conradum Reibelt, Herbip. ... D. Joannem Casparum Christianum Papium, Herbip. ... coronavit, dum in Alma Eoo-Francica Vniversitate Herbipol. ... J. U. Doctores inauguravit typis Joannis Michaëlis Kleyer, 1700. – 30 p.

6. Dilatus J. Austriae Gloria, Chronographicis Gratulationibus, et Votis expressa, Serenissimo, Potentissimo, et Invictissimo Principi, Domino, Domino Leopoldo Romanorum Imperatori semper Augusto, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, etc. etc. Regi, Archiduci Austriae .../ Johannes Dilatus. – Brunae : Francisci Ignatij Sinapij, 1689. – 126 p.

7. Dzieduszycki M. Kościół katedralny lwowski obrz. łacińskiego pod wezw. Wniebowzięcia Najśw. Panny / Maurycy Dzieduszycki. – Lwów: Nakł. Hołyńskiego, z drukarni Karola. Budweisera, 1872. – 93 s.

8. Germania Austriaca, Seu Topographia Omnium Germaniae Provinciarum, Augustissimae Domui Austriae Haereditario Jure Subjectarum: In qua fermè omnia vetera locorum nomina, situs, & origo cum praesentibus diligentissimè conferuntur, plurimae Civitates, Monasteria, Oppida, & Arces, ac praecipua eorum monumenta accuratissimè describuntur, omniaque allegatis tum veterum tum recentiorum Authorum Testimoniis optimè confirmantur, nec non novis aeri incisus cujusvis Provinciae Tabulis elegantissimè illustrantur. Sumptibus Joannis Baptistae Schönwetter, Typis Joannis Georgii Schlegel, 1701. – 195 p.

9. Hilton J. Chronograms Collected, More Than 4,000 in Number: Since the Publication of the Two Preceding Volumes in 1882 and 1885 / James Hilton. – London : E. Stock, 1895. – V. II. – 504 p.

10. Hilton J. Chronograms: 5000 and More in Number, Excerpted Out of Various Authors and Collected at Many Places / James Hilton. – London : E. Stock, 1882. – 569 p.

11. Impeköven J. Chronica chronographica: ab anno 1600 / Johannes Impeköven. – Vienna : Cosmerovius, 1665. – 89 p.

12. Metro-chrono-achrosticè gratulatoria epinicia quae capucini Gandavenses humiliter offerunt ... Ferdinando Mariae principi de Lobkowitz ... ex XIV. Namurcensium XVII. Gandavensium episcopo cathedram solemniter adeunti 22. Novembris 1779. – Ex chalcographia viduae Servatii Somers, 1779. – 18 p.

13. Peignot G. Amusements philologiques ou variétés en tous genres / Gabriel Peignot. – Paris, 1808. – 400 p.

14. Raczyński E. Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą: 1513-1696 / Edward Raczyński. – Tom II. – Wrocław, 1838. – 360 p.

15. Raczyński E. Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą. Począwszy od wstąpienia na tron Augusta II aż do zgonu syna jego Augusta III (1697-1763) / Edward Raczyński. – Tom III. – Poznań, 1841. – 338 p.

16. Tisdale R. Pax vobis, or Wit's Changes Turned in a Latine Hexameter of Peace (relating to James the First) / Roger Tisdale. – London: G. Eld and M. Flesher, 1623.

17. Veress A. Bibliografia română-ungară: Români în literatura ungară și ungarii în literatura română: (1781-1838) / Andrei Veress. – V. 1. Cartea Românească. – București, 1931. – 365 p.

18. Wright A. Parnassus biceps. Or Severall choice pieces of poetry, composed by the best wits that were in both the universities before their dissolution. With an epistle in the behalfe of those now doubly secluded and sequestred Members, by one who himselfe is none / Abraham Wright. – London: Printed for George Eversden at the signe of the Maidenhead in St. Pauls Church-yard., 1656. – 163 p.

References

1. Dovhalevskiy, M. (1973) Poetyka (Sad poetychnyi) []. Kyiv : Mystetstvo. [in Ukrainian]
2. Zemskaya, E. A. (1983) Yazykovaya igra [Poetics (The Garden of Poetry)]. Russkaya razgovornaya rech: Fonetika. Morfologiya. Leksika. Zhest [Phonetics. Morphology. Vocabulary. Gesture]. Moscow : Nauka, pp. 172–214. [in Russian]
3. Trofymuk, M. (2013) Zasoby khudozhnoho vyrazhennia u latynomovnii spadshchyni Vasylia Dovhovycha [Means of artistic expression in Vasil Dovgovich's Latin heritage]. Ukrainiske literaturoznavstvo [Ukrainian Literary Studies]. No. 77, pp. 315–322.
4. Boym, M. (1656) Flora Sinensis, fructus floresque humillime porrigens serenissimo et potentissimo Leopoldo Ignatio, Hungariae regi florentissimo, &c. Fructus saecul promittenti Augustissimos. Vienna,.
5. Corollae majales doctis verticibus impositae (1700) Quando D. Philippus Braun... in Universit. Herbipol. Professor Publicus&Ordin. D. Joannem Bernardum Mayer, Laudanum. D. Joannem Georgium Fries, Herbip. D. Adamum Conradum Reibelt, Herbip. D. Joannem Casparum Christianum Papium, Herbip. ... coronavit, dum in Alma Eoo-Francica Vniversitate Herbipol. ... J. U. Doctores inauguravit typis Joannis Michaëlis Kleyer.
6. Dilatus, J. (1689) Austriae Gloria, Chronographicis Gratulationibus, et Votis expressa, Serenissimo, Potentissimo, et Invictissimo Principi, Domino, Domino Leopoldo Romanorum Imperatori semper Augusto, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, etc. etc. Regi, Archiduci Austriae ... Brunae : Francisci Ignatij Sinapij.
7. Dzieduszycki, M. (1872) Kościół katedralny lwowski obrz. łacińskiego pod wezw. Wniebowzięcia Najśw. Panny. Lwów: Nakł. Hołyńskiego, z drukarni Karola. Budweisera.
8. Germania Austriaca, Seu Topographia Omnium Germaniae Provinciarum, Augustissimae Domui Austriae Haereditario Jure Subjectarum (1701) : In qua fermè omnia vetera locorum nomina, situs, & origo cum praesentibus diligentissimè conferuntur, plurimae Civitates, Monasteria, Oppida, & Arces, ac praecipua eorum monumenta accuratissimè describuntur, omniaque allegatis tum veterum tum recentiorum Authorum Testimoniis optimè confirmantur, nec non novis aeri incisus cujusvis Provinciae Tabulis elegantissimè illustrantur. Sumptibus Joannis Baptistae Schönwetter, Typis Joannis Georgii Schlegel,.
9. Hilton, J. (1895) Chronograms Collected, More Than 4,000 in Number: Since the Publication of the Two Preceding Volumes in 1882 and 1885, vol.2. London : E. Stock.
10. Hilton, J. (1882) Chronograms: 5000 and More in Number, Excerpted Out of Various Authors and Collected at Many Places. London : E. Stock.
11. Impeköven, J. (1665) Chronica chronographica: ab anno 1600. Vienna : Cosmerovius.
12. Metro-chrono-achrosticè gratulatoria epinicia quae capucini Gandavenses humiliter offerunt (1779)... Ferdinando Mariae principi de Lobkowitz ... ex XIV. Namurcensium XVII. Gandavensium episcopo cathedram solemniter adeunti 22. Novembris 1779. Ex chalcographia viduae Servatii Somers.

13. Peignot, G. (1808) Amusements philologiques ou variétés en tous genres. Paris.
14. Raczynski, E. (1838) Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą: 1513-1696, vol 2. Wrocław.
15. Raczynski, E. (1841) Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą. Począwszy od wstąpienia na tron Augusta II aż do zgonu syna jego Augusta III (1697-1763), vol.3. Poznań.
16. Tisdale, R. (1623) Pax vobis, or Wit's Changes Turned in a Latine Hexameter of Peace (relating to James the First). London: G. Eld and M. Flesher.
17. Veress, A. (1931) Bibliografia română-ungară: Români în literatura ungară și ungarii în literatura română: (1781-1838). V. 1. Cartea Românească. București.
18. Wright, A. (1656) Parnassus biceps. Or Severall choice pieces of poetry, composed by the best wits that were in both the universities before their dissolution. With an epistle in the behalfe of those now doubly secluded and sequestred Members, by one who himselfe is none. London : Printed for George Eversden at the signe of the Maidenhead in St. Pauls Church-yard.

УДК 811.14'02-03:81'373

О. В. Левко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Семантичний розвиток лексем $\sigma\omega\phi\rho\omega\nu$, $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ і дериватів у давньогрецькій мові (від Гомера до Нового Завіту)

Левко О. В. Семантичний розвиток лексем $\sigma\omega\phi\rho\omega\nu$, $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ і дериватів у давньогрецькій мові (від Гомера до Нового Завіту). У статті досліджено еволюцію семантики лексем $\sigma\omega\phi\rho\omega\nu$, $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ і дериватів у давньогрецькій мові на матеріалі корпусу текстів давньогрецької мови TLG, проведено зіставний аналіз їх контекстуальних значень у Новому Завіті та творах класичної доби. Встановлено, що семантика $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ розширилася від етимологічно вмотивованого значення «здоровий глузд» до значень «розсудливість», «поміркваність», «стриманість», «покірність», «контроль над насолодами і бажаннями» у класичну добу та «невинність», «незайманість», «цнотливість», «утримання від статевих стосунків» у християнську епоху.

Ключові слова: давньогрецька мова, семантичні зміни, аксіологічна лексика, $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$, цнотливість, розсудливість, Новий Завіт.

Левко А. В. Семантическое развитие лексем $\sigma\omega\phi\rho\omega\nu$, $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ и дериватов в древнегреческом языке (от Гомера до Нового Завета). В статье исследована эволюция семантики лексем $\sigma\omega\phi\rho\omega\nu$, $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ и дериватов в древнегреческом языке на материале корпуса текстов древнегреческого языка TLG, проведен сопоставительный анализ их контекстуальных значений в Новом Завете и античных произведениях классической эпохи. Установлено, что семантика $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ расширилась от этимологически мотивированного значения «здоровый смысл» до значений «рассудительность», «умеренность», «воздержание», «покорность», «контроль над наслаждениями и желаниями» в классическую эпоху и «целомудрие», «невинность», «девственность», «воздержание от половых отношений» в христианскую эпоху.

Ключевые слова: древнегреческий язык, семантические изменения, аксиологическая лексика, $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$, целомудрие, рассудительность, Новый Завет.

Levko O. V. Semantic changes of lexemes $\sigma\omega\phi\rho\omega\nu$, $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ and their cognates in Ancient Greek (From Homer to New Testament). The article analyses the semantic evolution of lexemes $\sigma\omega\phi\rho\omega\nu$, $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ and their cognates in Ancient Greek language with particular focus on contrastive investigation of their contextual meanings in New Testament and classic Greek texts. These lexemes and their derivatives belong to lexemes, which cause difficulties in attempts of their appropriate translation because of the breadth of their meanings and the semantic evolution from the poems of Homer to the ascetic treatises of the Byzantine age. Despite the fact that the concept $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ occupies an important place in the system of both Ancient and Christian values, its exact correspondences in modern languages are difficult to find. For nearly a thousand years history of usage the semantics of $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ has extended from etymologically determined and prototypical meaning "soundness of mind" to "prudence", "modesty", "obedience", "temperance", "self-restraint", "control of pleasures and desires" in Classic age of VI-IV centuries B.C. and "chastity", "innocence", "virginity" in Early Christian epoch. It is also revealed that traditional Christian interpretation of $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ as chastity and virginity was formed only in Patristic discourse, whereas the use of this value term in New Testament is still linked with its prototypical meanings in Ancient Greek texts of the Classic age. It is noted that meanings of $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ vary according to their attribution to different corresponding groups such as men, women, girls, boys, citizens and state. This tendency to polysemy is fully observed in Classic Greek non-philosophical texts, although gender difference in semantics of $\sigma\omega\phi\rho\omega\nu$ and $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ is still present in the New Testament Greek.

Keywords: Ancient Greek, semantics, axiological lexis, $\sigma\omega\phi\rho\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$, chastity, soundness of mind, New Testament.
